

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.2./MELD2183>
UDC: 343.1(045)(575.1)

JINOYAT QONUNIDA INSONPARVARLIK PRINSIPI

Toshpulatov Akrom Ikromovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi, yuridik fanlar nomzodi
ORCID: 0000-0002-3029-2767
e-mail: a.toshpulatov4@gmail.com

Annotatsiya. Insonparvarlik prinsipi jinoyat qonunchiligidagi eng markaziy prinsiplardan biri bo'lib, u jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan insonparvar munosabatda bo'lishni kafolatlaydi. Jinoyat qonuni huquqbuzarlikning eng xavfli turi bo'lgan jinoyatni sodir qilgan shaxslarga nisbatan majburlov choralarini qo'llash masalalarini tartibga soladi. Bu jarayonda insonparvarlik muhim ahamiyat kasb etadi. Jinoyat qonunida insonparvarlik prinsipining mohiyati nima? U jinoyat qonuni muayyan normalarida qanday amalga amalga oshirilishi kerak? Jinoyat qonunchiligida insonparvarlik – bu jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan achinish yoki unga rahm-shafqat qilish emas, balki shaxs, jamiyat va davlatni qo'riqlash orqali uning rivojlanishi va xavfsiz mavjud bo'lishini ta'minlashda ifodalanishi kerak. Jinoiy jazo shaxsdan u biror-bir normada belgilangan taqiqlarni buzganligi uchun o'ch olish emas. Bu O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 42-moddasida belgilangan uch maqsad, ya'ni mahkumni axloqan tuzatish, jinoiy faoliyatni davom ettirishga to'sqinlik qilish, yangi jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga erishish uchun qo'llaniladigan kompleks chora-tadbirlardir. Muallif fikricha, O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida insonparvarlik prinsipi mazmuni to'liq ochib berilmagan bo'lib, u asosan jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan munosabatni tartibga solish bilan cheklanib qolgan. Muallif, xorijiy davlatlar qonunchiligini tahlil qilgan holda insonparvarlik prinsipi nafaqat jinoyat sodir qilgan shaxs, balki shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish masalalarini ham qamrab olishi kerak, deb hisoblaydi. Maqolada sud amaliyoti materiallari, surishtiruvchilar, tergovchilar va sudyalarning o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalaridan kelib chiqqan holda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida insonparvarlik prinsipining aks ettirilishini takomillashtirishga oid takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat qonunchiligi, prinsiplar, insonparvarlik, jinoiy jazo, sud amaliyoti, odillik.

ПРИНЦИП ГУМАНИЗМА В УГОЛОВНОМ ЗАКОНЕ

Тошпулатов Акром Икромович,
кандидат юридических наук,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. Принцип гуманизма является одним из центральных принципов уголовного права, который гарантирует гуманное обращение с лицом, совершившим преступление. Уголовное право регулирует вопросы применения мер принуждения к преступникам – самым опасным из правонарушителей. Что означает гуманизм в уголовном законе? Какова должна быть его реализация в конкретных нормах уголовного права? Гуманизм в уголовном законодательстве – это не «жалость» к преступнику, а обеспечение оптимального развития и безопасного существования общества посредством защиты его интересов, а также интересов личности и государства. Уголовное наказание – это не месть преступнику за

нарушение какой-то нормы права. Это комплекс мер, направленный на достижение трех целей (статья 42 Уголовного кодекса Республики Узбекистан): исправления осужденного; воспрепятствования продолжению преступной деятельности; предупреждения совершения новых преступлений. Вместе с этим, по мнению автора, в уголовном законодательстве Республики Узбекистан сущность принципа гуманизма не раскрыта полностью. Она ориентирована только на защиту лица, совершившего преступления. Проанализировав законодательство зарубежных стран, автор считает, что принцип гуманизма должен охватывать защиту интересов личности, общества и государства. На основе анализа материалов судебной практики, опроса дознавателей, следователей и судей внесены предложения по отражению принципа гуманизма в Уголовном кодексе Республики Узбекистан.

Ключевые слова: уголовное законодательство, принципы, гуманизм, уголовное наказание, судебная практика, справедливость.

THE PRINCIPLE OF HUMANISM IN THE CRIMINAL LAW

Toshpulatov Akrom Ikromovich,
Independent Researcher,
Tashkent State University of Law,
Candidate of Law

Abstract. The principle of humanity is one of the central principles of criminal law, which guarantees the humane treatment of a person who has committed a crime. Criminal law regulates the application of coercive measures to criminals - the most dangerous of offenders. What does humanism mean in criminal law? What should be its implementation in specific norms of criminal law? Humanism in criminal law is not "pity" for the criminal, but ensuring the optimal development and safe existence of society by protecting its interests, as well as the interests of the individual and the state. Criminal punishment is not revenge on a criminal for violating some rule of law. This is a set of measures aimed at achieving three goals (Article 42 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan): correction of the convict; preventing the continuation of criminal activity, and preventing the commission of new crimes. At the same time, according to the author, the essence of the principle of humanism is not fully disclosed in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan. It is focused only on the protection of the person who committed the crime. Analyzing the legislation of foreign countries, the author believes that the principle of humanism should cover the protection of the interests of the individual, society, and the state. Based on the analysis of materials of judicial practice, a survey of interrogators, investigators, and a judge, proposals were concluded to reflect the principle of humanity in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: criminal law, principles, humanism, criminal punishment, judicial practice, justice.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 26-moddasining ikkinchi qismida hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emasligi, uchinchi qismida hech kimda uning

rozilgisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emasligi belgilangan bo'lib, jinoyat qonunida insonparvarlik prinsipi aynan ushbu konstitutsiyaviy normadan kelib chiqadi.

Ushbu konstitutsiyaviy norma talabidan kelib chiqqan holda O'zbekiston Respublikasi

Jinoyat kodeksining 7-moddasida insonparvarlik prinsipi belgilangan bo'lib, u uch qismdan iborat:

“Jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi.

Jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan u axloqan tuzalishi va yangi jinoyat sodir etishining oldini olish uchun zarur hamda yetarli bo'ladigan jazo tayinlanishi yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi qo'llanilishi kerak.

Jazolashdan ko'zlangan maqsadga ushbu Kodeks Maxsus qismining tegishli moddalarida nazarda tutilgan yengilroq choralarni qo'llash orqali erishib bo'lmaydigan taqdir-dagina og'irroq jazo choralari tayinlanishi mumkin”.

Jinoyat qonunida aks ettirilgan insonparvarlik prinsipi jinoyat qonuni vazifalarini amalga oshirishda qanday ahamiyatga ega, ushbu prinsip jinoyat sodir qilgan shaxs va uning jinoiy qilmishidan jabrlangan shaxsga nisbatan bir xil munosabatni ta'minlay oladimi? insonparvarlik prinsipi jinoiy jazoning haddan tashqari yengillashtirib yuborilishiga olib kelmaydimi? degan qarashlar soha olimlari tomonidan doimiy diqqat markazida bo'lib keladigan masalalardan hisoblanadi.

Shu sababdan ham insonparvarlik prinsipining jinoyat qonunchiligida aks ettirilishi va uni amalda qo'llanilishini tadqiq qilish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Material va metodlar

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat qonunchiligi, xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligi, sud amaliyoti materiallari tahlili, amaliyot xodimlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari, soha olimlarining mazkur masala yuzasidan ilmiy ishlari tahlil qilindi.

Tadqiqot metodlari sifatida qiyosiy-huquqiy, empirik tadqiqot, statistik ma'lumotlar tahlili, so'rov o'tkazish kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Masalaning tavsifi. Insonparvarlik prinsipi inson huquqiga oid barcha xalqaro hujjatlar mazmunidan kelib chiqadi. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 5-moddasida hech kim qiynoqqa yoki shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala va jazoga duchor etilmasligi kerakligi, Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi Xalqaro pakt [1] (O'zbekiston Respublikasi mazkur Xalqaro paktga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 31-avgustdagi 127-I-sonli “1966-yil 16-dekabrda fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktga qo'shilish haqida”gi qaroriga asosan qo'shilgan) 7-moddasida ham aynan shunday norma mavjudligi, ushbu masalaga bag'ishlangan alohida Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsitadigan turlariga qarshi konvensiyaning (O'zbekiston Respublikasi mazkur Konvensiyaga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 31-avgustdagi 130-I-sonli “1984-yil 10-dekabrda Qiynoqlarga solishga va muomalada bo'lish va jazolashning boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni tahqirlovchi turlariga qarshi konvetsiyaga qo'shilish haqida”gi qaroriga muvofiq qo'shilgan) qabul qilinganligi ham mazkur masalaga xalqaro miqyosda qanchalik e'tibor qaratilganligini ko'rsatadi.

Jinoiy jazo jinoyat sodir qilgan shaxsning qilmishi uchun davlatning javob ta'sir chorasini hisoblanar ekan, ushbu choraning haddan tashqari qattiq bo'lib ketmasligi, jinoyat sodir qilgan shaxsga jismoniy yoki boshqacha azob bermasligi, jazo jinoyatga va jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan mos (adekvat) bo'lishi kerakligi haqidagi qarashlar doim nafaqat jinoyat huquqi sohasi olimlari, balki barcha ijtimoiy fanlar bilan shug'ullangan olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

Bunday qarashlar o'z navbatida davlatning jinoyat-huquqiy siyosatini belgilashda ham muhim ahamiyat kasb etgan.

So'nggi yillarda deyarli barcha mamlakatlarda jinoyat qonunchiligi liberallashtirish yo'lidan bormoqda, liberallashtirish esa insonparvarliksiz bo'lmaydi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev "... ayrim jinoyatlarni liberalashtirish va ularni jinoyatlar toifasidan chiqarish, jinoiy jazoni insonparvarlik nuqtayi nazaridan yengillashtirishga alohida e'tibor qaratish. ... shu munosabat bilan 2018–2021-yillarda jinoyat va jinoyat-prosessual qonunchiligini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish zarur" [2] ligini ta'kidlagan edilar.

Jinoyat qonunini liberallashtirishda insonparvarlik masalalari M.X. Rustambayev [3], Q.R. Abdurasulova [4], A.S. Yakubov [5], R. Kabulov [6] kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan. Ushbu olimlar insonparvarlik prinsipi jinoyat qonunining repressiv xususiyatga ega bo'lishining oldini olishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatishgan.

Jinoiy jazo tayinlayotganda davlat insonlarning eng muhim huquqlariga rioya etilishini ta'minlashi kerak. Chunki yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, jazo shaxsga jismoniy azob berish maqsadini ko'zlamasligi, shaxsdan jinoyat qilganligi uchun o'ch olish vositasiga aylantirilmasligi kerak.

Albatta, insonparvarlik prinsipini jinoyat qonunida qo'llanishiga oid qarashlarda jinoiy jazolarning haddan tashqari yengillashtirib yuborilishi, og'ir jinoyatlar soni ko'payishiga, retsidiv jinoyatlar soni oshishiga olib kelishi mumkin, degan hadik ham mavjud.

Insonparvarlik prinsipini amalga oshirishning asosiy muammosi jazo va boshqa choralarning sodir etilgan qilmishga nisbatan muvofiqligini aniqlashga oid biron-bir mezonning mavjud emasligidadir [7].

Fikrimizcha, Jinoyat qonunini insonparvarlashtirish masalasida bir tomondan bu kerakli yo'nalish bo'lib, turli sabablarga ko'ra jinoyat sodir qilib qo'ygan shaxslarga axloqan tuzalishi va yangi jinoyat sodir etishining oldini olishga yetarli bo'lgan jazo tayinlashni

kafolatlaydi, ikkinchi tomonidan bu holat jinoyat tufayli jabr ko'rganlar bir chetda qolib ketib, jinoyat sodir qilgan shaxslarning asossiz yengil jazo bilan qutulib qolishlariga imkon beradigan vositaga aylanib qolmasligi kerak.

Xorijiy tajriba. Insonparvarlik prinsipini xorijiy davlatlar qonunchiligida aks ettirilishi, mamlakatimizda ushbu masalaning qonunda aks ettirilishi bilan bir muncha farq borligini ko'rsatdi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligiga a'zo davlatlar uchun Namunaviy jinoyat kodeksining 10-moddasida insonparvarlik prinsipi "Jinoyat kodeksi shaxsning jismoniy, ruhiy, moddiy, ekologik va boshqa xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan u axloqan tuzalishi va yangi jinoyat sodir etishining oldini olish uchun zarur hamda yetarli bo'ladigan jazo tayinlanishi yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi qo'llanilishi kerak.

Jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi" [8], deb bayon qilingan.

Rossiya Jinoyat kodeksining insonparvarlik prinsipi belgilangan 7-moddasi birinchi qismida RF jinoyat qonunchiligi shaxsning xavfsizligini ta'minlaydi, ikkinchi qismida esa jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi [9], deb belgilangan.

Belarus Jinoyat kodeksining 3-moddasida insonparvarlik prinsipi aynan Namunaviy jinoyat kodeksi bilan bir xilda belgilangan [10].

Armaniston Jinoyat kodeksining 11-moddasida ham, insonparvarlik prinsipi dastlab Jinoyat kodeksi shaxsning jismoniy, ruhiy, moddiy, ekologik va boshqa xavfsizligini ta'minlashga xizmat qilishi haqidagi norma bilan boshlangan [11].

Ozarbayjon Jinoyat kodeksining 9-moddasida insonparvarlik prinsipi Rossiya JKdagi norma bilan bir xil matnga ega [12].

Qirg'iziston Jinoyat kodeksining 9-moddasida insonparvarlik prinsipi quyidagi tarzda bayon etilgan:

"1. Ushbu Kodeks eng oliy qadriyat sifatida shaxs, uning hayoti va salomatligi, sha'ni va qadr-qimmatini, daxlsizligi va xavfsizligini himoya qilishni ta'minlaydi.

2. Sud jinoyat sodir qilgan shaxsni tuza-tish, qayta ijtimoiylashtirish va yangi jinoyatlar sodir qilishining oldini olish, shuningdek, ijtimoiy adolatni tiklash maqsadida unga zarur va yetarli bo'lgan darajada jazo tayinlaydi. Jazo va boshqa jinoyat-huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob uqubatlarga olib kelmashligi yoki inson qadr-qimmatini kamsitmasligi kerak.

3. Ushbu Kodeksga qilmishning jazo-ga sazovorligini va boshqa jinoyat-huquqiy ta'sir choralari asossiz ravishda kuchaytiradigan o'zgartirishlar kiritilishi mumkin emas" [13].

Turkmaniston Jinoyat kodeksining 3-moddasida insonparvarlik prinsipi "Jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi" deb belgilangan [14].

Tojikiston Jinoyat kodeksining insonparvarlik prinsipi aynan O'zbekiston Jinoyat kodeksi bilan bir xilda belgilangan [15].

Moldova Jinoyat kodeksining insonparvarlik prinsipi mazmuni ochib berilgan 4-moddasi birinchi qismida umumiy huquqiy tartibga solishning maqsadi, eng avvalo, jamiyatning oliy qadriyati sifatida shaxsni, uning huquq va erkinliklarini himoya qilishdir [16], deb belgilangan.

Yuqoridagilardan ko'rinib turganidek, ak-sariyat MDH davlatlarining Jinoyat kodeks-larida insonparvarlik prinsipi nafaqat jinoyat sodir qilgan shaxs, balki shaxs, jamiyat va davlat manfaati ham himoya qilinishi kerak-ligini nazarda tutadi.

Mamlakatimiz Jinoyat kodeksida esa insonparvarlik faqat jinoyat sodir qilgan shaxs-ga nisbatan bo'lib qolgani to'g'ri emas, deb hisoblaymiz.

So'rov natijalari. Biz, surishtiruvchilar, tergovchilar va sudyalarning o'rtasida o'tkaz-gan so'rovimizda, Jinoyat kodeksining 4–10-moddalarida asosiy e'tibor jinoyat so-dir etgan shaxslarga qaratilib jabrlanuvchi huquqlari chetda qolgan. Bu Jinoyat kodek-sining 2-moddasida belgilangan "shaxsni ... jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash" vazifasi-ga mos emas. Ushbu fikr bo'yicha munosabatingiz degan savolimizga quyidagicha javob oldik:

surishtiruvchi va tergovchilarning 61 %i to'g'ri, jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlash-ga oid norma prinsiplarda ham aks ettirilishi kerak;

39 %i noto'g'ri, jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlash boshqa qonunchilik hujjatlari bi-lan tartibga solinadi, deb javob berishgan.

Aynan shu savolga sud xodimlarining (Sudyalar oliy maktabi magistrantlari, amal-dagi sudyalarning) 87 %i to'g'ri, jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlashga oid norma prin-siplarda ham aks ettirilishi kerak;

13 %i noto'g'ri, jabrlanuvchi huquqlarini ta'minlash boshqa qonunchilik hujjatlari bi-lan tartibga solinadi, deb javob berishgan.

Ko'rinib turibdiki, amaliyot xodimlari ham jinoyat qonuni prinsiplarida jabrlanuv-chi (nafaqat jismoniy shaxs, balki jamiyat va davlat)ni ham himoya qiladigan norma prinsiplar mazmunida bo'lishi kerakligini ko'rsatishgan.

Shu sababdan ham, insonparvarlik prinsi-pi belgilangan moddada jabrlanuvchi huquqi ham himoya qilinishi haqidagi norma bo'lishi kerak deb hisoblaymiz.

Bu yerda, jinoyat qonuni bilan qo'riqla-nadigan obyektlar, jumladan, shaxs, jami-yat va davlatni qo'riqlash Jinoyat kodeksi-ning 2-moddasida belgilangan asosiy vazi-falarda borku, deb e'tiroz bildirilishi ham mumkin. Ammo, birinchidan, yuqorida biz

sanab o'tgan davlatlar Jinoyat kodekslarining vazifalarida ham aynan shunday masalalar o'rin olgan, ikkinchidan, prinsiplar jinoyat-huquqiy siyosatni yo'naltiruvchi, jinoyat qonuni normalari uchun asos bo'ladigan rahbariy qoidalar, g'oyalar ekanligini hisobga olgan holda, o'z-o'zidan rahbariy, yo'naltiruvchi g'oyalarda jinoyat sodir etgan shaxs ham, jinoyatdan jabr ko'rgan shaxs ham birdek himoya qilinishi aks ettirilishi lozim, deb hisoblaymiz.

Endi, insonparvarlik g'oyasining, unda jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan azob bermaslik, kamsitishni qo'llamaslikning bir qancha ijtimoiy asoslariga ham e'tibor qaratishimiz kerak.

Fikrimizcha, birinchidan, shaxs nima uchun jinoyat qiladi, degan ijtimoiy-siyosiy qarashlarda jinoyat sodir etilganligi uchun nafaqat uni sodir qilgan shaxs, balki jamiyat ham qandaydir ma'noda aybdor, degan qarash mavjud. Shaxslar odatda jinoyatchi bo'lib tug'ilmaydi, ular atrofdagilarning ta'siri oqibatida jinoyat sodir etishadi. Ya'ni shaxs jinoyatchi bo'lishida jamiyatning ma'lum ma'noda hissasi mavjud, shuning uchun ham u shaxs tarbiyasidagi kamchiliklar, uning rivojidagi noqulay sharoitlar hamda uning g'ayriijtimoiy xulqi rivojlanishidagi boshqa holatlar uchun aybdor.

Ikkinchidan, shaxs jamiyat uchun katta ahamiyatga ega. Jamiyat o'z a'zosini qadrlashi, uning qilmishiga nisbatan haddan ortiq og'ir javob chorasi qo'llamasligi orqali, har bir shaxs jamiyat uchun qimmatli ekanligini namoyon qilishi kerak.

Uchinchidan, jinoyat sodir qilgan shaxsni ijtimoiy foydali ijtimoiy munosabatlarga qaytarish masalasi. Bunda shaxs, atrofdagilarning yaxshi munosabatini ko'rganida jamiyat va davlatga nisbatan nafrat hissini tuymaydi.

Insonparvarlik prinsipi amaliy prinsip bo'lib, Jinoyat kodeksining maxsus qismi moddalarida sanksiyalarning belgilanishida o'ziga xos ahamiyatga ega. Insonparvarlik prinsipiga amal qilgan holda Jinoyat kodek-

sining Maxsus qismi moddalari sanksiyalari nisbiy muayyan va muqobil sanksiyalar tarzida shakllantirilgan. Shu yerda Jinoyat kodeksining Maxsus qismi sanksiyalarida nazarda tutilgan jazolarning quyi va yuqori chegarasi o'rtasidagi farq, bir-biridan mutlaqo farq qiladigan jazo turlarining bir jinoyat uchun nazarda tutilishi haqiqatdan ham to'g'rimi?, degan savol yuzaga kelishi tabiiy hol.

Masalan, Jinoyat kodeksining 50-moddasida ozodlikdan mahrum qilish jazosi bir oydan yigirma yilgacha muddatga belgilanishi mustahkamlangan. Maxsus qismning ayrim moddalarida ozodlikdan mahrum qilishning minimal chegarasi belgilanmagan holda maksimal chegarasi 5 yil qilib belgilangan (masalan, 98-modda, 103¹-modda birinchi qismi, 147-modda, 159-modda birinchi qismi) bo'lib, bunda jazoning minimal va maksimal muddati o'rtasidagi farq 60 baravarni tashkil qiladi. Yoki muqobil jazo turlari haddan tashqari keng holatlar – masalan, JK 167-moddasi ikkinchi qismida bazaviy hisoblash miqdorining yuz baravaridan uch yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki to'rt yuz sakson soatgacha majburiy jamoat ishlari yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud ikki yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoki besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazolari nazarda tutilgan.

Bunday holatlar, jinoiy jazolarning samaradorligiga qanday ta'sir qiladi, aholida shaxslarga nisbatan jazo tayinlashda nima uchun bunchalik keng imkoniyatlar yaratilgan, bu korrupsiyaga olib kelmaydimi?, degan savollarni keltirib chiqaradi.

Insonparvarlik prinsipining bunday qo'llanilishi javobgarlikni differentsiatsiya qilishning talablariga qanchalik mos keladi? Ayrim xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligida odatda jazolar aniq (Fransiya), yoki muqobil jazolar ancha kam (odatda ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima Germaniya, Shveysariya) nazarda tutilganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, insonparvarlikni asos qilib, modda sanksiyasida nazarda tutilma-

gan yengilroq jazolarni tayinlash masalasi ham bor.

Sud amaliyoti. Ayniqsa mamlakatimizda transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish jinoyati (266-modda) misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, ushbu modda qismlariga qarab bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravarigacha miqdorda jarimadan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan. Ammo amaliyotda, ushbu jinoyat tufayli odam (odamlar) o'limi yoki boshqa og'ir oqibatlar kelib chiqsa-da, sudlar tomonidan juda yengil jazolar tayinlanmoqda. Masalan, sudlanuvchi S.G' avtomashinada yo'l-transport hodisasini sodir etishi tufayli ayol kishining o'limiga sababchi bo'lgan va uning qilmishi JKning 266-moddasi ikkinchi qismi bilan kvalifikatsiya qilingan. Ushbu moddada muayyan huquqdan mahrum qilib, yetti yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan.

Sud, S.G'ning aybiga to'liq iqrorligini, qilmishidan chin ko'ngildan pushaymonligini va jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar qoplanganligini, JKning 55-moddasida nazarda tutilgan yengillashtiruvchi holatlar sifatida e'tiborga olgan va JK 57-moddasini qo'llab modda sanksiyasida nazarda tutilmagan uch yil ozodlikni cheklash jazosini tayinlagan [17].

Shu yerda sudning jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplaganligini yengillashtiruvchi holat deb topganligi hayron qoldirdi, jabrlanuvchi vafot etgan bo'lsa, qanday unga yetkazilgan zarar qoplanishi mumkin, ish materiallarida jabrlanuvchini dafn etish xarajatlari qoplab berilganligi ko'rsatilgan bo'lib, dafn etish xarajatlarining qoplanishini yetkazilgan zararni bartaraf etilgan deb topilishi alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilishi kerak.

Mamlakatimizda yo'l-transport hodisalari tufayli o'lim yuz berishi dunyo bo'yicha ancha yuqori o'rinlarda turishi, birgina 2021-yilning 10 oyi davomida yo'l transport hodi-

salari tufayli 1964 nafar kishi hayotdan ko'z yumganligi, 6886 kishi turli darajada tan jarohati olganligi [18] sharoitida sudlar tomonidan aybdorlarga bunday yengil jazo berilishini, insonparvarlik bilan bog'lash qanchalik to'g'ri bo'ladi?

Shu sababdan ham insonparvarlik faqat jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan bo'lib qolgan, degan fikrimizda qat'iyimiz.

V.V. Malsev insonparvarlik prinsipi haqida so'z yuritib, uning keng va tor ma'noda mazmuni borligini qayd etadi. Insonparvarlik keng ma'noda olganda jamiyat va davlatning insonparvarlik g'oyalari, shaxsning huquq va manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan. Shu sababdan ham insonparvarlik prinsipi faqat jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan muomalada bo'lish bilan cheklanib qolmasdan, balki jinoyat-huquqiy qo'riqlash nuqtayi nazaridan bo'lishi kerak [19].

Biz, bu fikrga qo'shilgan holda, mamlakatimiz Jinoyat kodeksida insonparvarlik g'oyalari 7-moddada belgilanganligidan ko'ra kengroq ifoda etilganligini qayd etish lozim.

Jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan insonparvar munosabatda bo'lish, unga nisbatan jazolash choralarini tejashda namoyon bo'ladi.

JKning Umumiy qismi qoidalarida sud jazo tayinlashda sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, qilmishning sababini, yetkazilgan zararining xususiyati va miqdorini, aybdorning shaxsini hamda jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olishi (54-modda), jazoni yengillashtiruvchi holatlarni qo'llashda sudga berilgan imkoniyatlar (55-modda), jazoni og'irlashtiruvchi holatlarni og'irlashtiruvchi holat deb topmaslik bo'yicha sudning vakolatlarida (56-modda), yengilroq jazo tayinlashda (57, 571-moddalar), javobgarlikdan va jazodan ozod qilishda (XII, XIII-boblar) ham insonparvarlik g'oyalari aks ettirilganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari JK Maxsus qismining 27 ta

moddasida javobgarlikdan va 6 ta moddasida jazodan ozod qilishga oid normalarida ham insonparvarlik prinsipi ko'rinishlari sifatida qayd etish lozim.

Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risidagi Oliy sud Plenumi qarorining 5-bandida sudlar ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, shuningdek, uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarni sodir etishda aybdor deb topilgan va jamiyatdan ajratmagan holda axloqan tuzatilishi mumkin bo'lgan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolar tayinlash uchun qonunda mavjud barcha imkoniyatlardan to'liq foydalanishlari kerakligi, qonun normasi sanksiyasida alternativ jazolar mavjud bo'lganda hukmda ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq jazoni qo'llash zarurligi to'g'risidagi masala muhokama etilishi shartligi belgilanganligini ham insonparvarlik prinsipi ijrosi hisoblanadi.

Ushbu prinsip sudlar tomonidan hukmlarni asoslashda keng qo'llanilishini ham qayd etib o'tish lozim.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovda respondentlarga Jinoyat ishi bo'yicha qaror chiqarishda bevosita Jinoyat kodeksi 4-10-moddalarida belgilangan prinsiplarga havola qilganmisiz (o'z qaroringizni asoslantirishda prinsiplarni ko'rsatganmisiz?) degan savolga surishtiruvchi va tergovchilarning 32 %i ha qarorlarimda prinsiplarga bevosita havola qilganman deb, 68 %i yo'q, qarorlarni asoslantirishda JK tegishli moddalarini ko'rsatib o'tish yetarli deb javob berishgan. Xuddi shu savolga sudyalarning 67 %i prinsiplarni qarorlarida ko'rsatishini, 33 %i esa, ko'rsatmasligini bildirishgan.

Ko'rinib turibdiki, sudlar tomonidan qaror chiqarishda bevosita prinsiplarga murojaat qilish ko'p uchraydi, chunki aynan sud jinoyat ishi bo'yicha yakuniy qarorni qabul qiladi va o'z qarorini asoslantirish uchun ko'proq asoslar topishga harakat qiladi.

Tadqiqot davomida 1000 dan ortiq sud qarorlari (hukm va ajrimlar) o'rganildi. Jum-

ladan, prinsiplarga asoslanib chiqarilgan hukmlarning barchasi (100 %) insonparvarlik prinsipiga murojaat qilinganligini kuzatdik. Tahlil sudlar tomonidan sanksiyada belgilanganidan ham kamroq yoki sanksiyada belgilanmagan jazo tayinlash (57-modda)da asoslantirish qismini kuchaytirish uchun albatta insonparvarlik prinsipiga murojaat qilishganligi aniqlandi.

Xulosalar

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, insonparvarlik prinsipi Jinoyat kodeksining 7-moddasida faqat jinoyat sodir qilgan shaxsga nisbatan insonparvar munosabatda bo'lishga qaratilib qolganligi to'g'ri emas deb hisoblaymiz. Insonparvarlik, Jinoyat kodeksining 2-moddasi talablaridan kelib chiqqan holda, jabrlanuvchining huquqlarini ta'minlashga nasbatan ham qo'llanilishi va 7-moddada o'z aksini topishi kerakligini qayd etgan holda, Jinoyat kodeksining 7-moddasini quyidagi tahrirda bayon etishni taklif qilamiz:

"7-modda. Insonparvarlik prinsipi

Jinoyat kodeksi shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlari, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlaydi.

Jazo va boshqa jinoyat-huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzda taz-yiqqa duchor etilishi mumkin emas.

Jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan u axloqan tuzalishi va yangi jinoyat sodir etishining oldini olish uchun zarur hamda yetarli bo'ladigan jazo tayinlanishi yoki boshqa jinoyat-huquqiy ta'sir choralari qo'llanilishi kerak.

Jazolashdan ko'zlangan maqsadga ushbu Kodeks Maxsus qismining tegishli moddalarida nazarda tutilgan yengilroq choralarni qo'llash orqali erishib bo'lmaydigan taqdirdagina og'irroq jazo choralari tayinlanishi mumkin".

REFERENCES

1. International Covenant on Civil and Political Rights. Available at: <https://actforequal.org/library/universal-hujjatlar/hujjatlar/fuqarolik-va-siyosiy-huquqlar-togrisidagi-xalqaro-pakt/?lang=uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis]. Available at: <https://uza.uz/ru/posts/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeevas-28-12-2018>
3. Rustambaev M.X., Tuxtasheva U.A. Sudebno-pravovaya reforma v Respublike Uzbekistan: popytka osmysleniya [Judicial and legal reform in the Republic of Uzbekistan: an attempt to comprehend]. Tashkent, TSUL Publ., 2010.
4. Abdurasulova Q.R., Salaev N.S., Karaketova D.Yu. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarni dekriminalizatsiya qilish muammolari [Problems of decriminalization of crimes in the field of economy]. Tashkent, TSUL Publ., 2014.
5. Yakubov A.S. Pravovaya osnova ucheniya o prestuplenii: predposylki, realnost, perspektivy [Legal basis of the doctrine of crime: background, reality, prospects]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 1996.
6. Kabulov R., Narbutaev E. Ugolovnaya politika i yee realizatsiya v deyatelnosti organov vnutrennikh del [Criminal policy and its implementation in the activities of internal affairs bodies]. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2006.
7. Beyleveld H.B. Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory. Buckingham, England: Open University Press., 1996, p. 23.
8. Model Criminal Code for the member states of the Commonwealth of Independent States. Available at: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/crim.pdf>
9. Criminal Code of the Russian Federation. Available at: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
10. Criminal Code of the Republic of Belarus. Available at: https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb.htm
11. Criminal Code of the Republic of Armenia. Available at: <http://www.parliament.am/legislation.php?...&lang=rus&sel=show>
12. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. Available at: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353
13. Criminal Code of the Kyrgyz Republic. Available at: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>
14. Criminal Code of Turkmenistan. Available at: http://www.untuk.org/publications/legislation/ug_kod/rz_01.htm#st003
15. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. Available at: <http://ncz.tj/content/%D1%83...B0%D0%BD>
16. Criminal Code of the Republic of Moldova. Available at: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125325&lang=ru
17. Verdict of the Vobkent District Court on criminal cases dated October 31, 2022 on criminal case No. 1-2005-2201/154. Available at: <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>
18. About 2 thousand deaths in 10 months. Accident statistics were published in Uzbekistan Available at: <https://kun.uz/news/2021/11/13/10-oyda-salkam-2-ming-kishi-yol-transport-hodisalariga-doir-statistik-malumot-elon-qilindi>
19. Maltsev V.V. Printsipy ugolovnogo prava [Principles of criminal law]. Volgograd, 2001, 266 p.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 2-SON

VOLUME 3 / ISSUE 2 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 29.04.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 19.

TDYU tipografiyasida chop etildi.